

- Renfrew, C., 1987. *Archaeology and Language: The Puzzle of Indo-European Origins*. Jonathan Cape, London.
- Scott, A., Reinhold, S., Hermes, T., Kalmykov, A.A., Belinskiy, A., Buzhilova, A., Berezina, N., Kantorovich, A.R., Maslov, V.E., Guliyev, F., Lyonnet, B., 2022. *Emergence and intensification of dairying in the Caucasus and Eurasian steppes*. *Nature Ecology & Evolution*, 1-10.
- Shishlina, N., 2003. Yamnaya culture pastoral exploitation: a local sequence, in: Levine, M., Renfrew, C., Boyle, K., (Eds) *Prehistoric Steppe Adaptation and the Horse*. McDonald Institute, Cambridge, pp.353-65.
- Svyatko, S.V., Mertz, I.V., Reimer, P.J., 2015. *Reservoir Effect on Re-Dating of Eurasian Steppe Cultures: First Results for Eneolithic and Early Bronze Age North-East Kazakhstan*, *Radiocarbon*, 57(4), 625-644.
- Taylor, W.T.T., Barrón-Ortiz, C.I., 2021. *Rethinking the evidence for early horse domestication at Botai*. *Scientific Reports*, 11(1), 1-11.
- Taylor, W.T.T., Clark, J., Bayarsaikhan, J. Tuvshinjargal, T., Jobe, J.T., Fitzhugh, W., Kortum, R., et al., 2020. *Early pastoral economies and herding transitions in Eastern Eurasia*. *Scientific Reports* 10(1), 1–15.
- Vigne, J.-D., Helmer, D., Peters, J., 2005. *New archaeozoological approaches to trace the first steps of animal domestication: general presentation, reflections and proposals*, in: Vigne, J.-D., Peters, J., Helmer, D., (Eds), *The first steps of animal domestication*, Oxbow, Oxford, pp. 1–16.
- Webb, S.D., Hemmings, C.A., 2006 *Last horses and first humans in North America*, in: Olsen, S.L., Grant S., Choyke, A.M., Bartosiewicz, L. (Eds) *Horses and humans: the evolution of human-equine relationships*. Archaeopress, Oxford, pp. 11-23.
- Wendrich, W., Barnard, H., 2008. *The archaeology of mobility: definitions and research approaches*, in: Barnard, H., Wendrich, W. (Eds) *The Archaeology of Mobility: Old World and New World Nomadism*. Cotsen Institute, University of California, Los Angeles, pp. 1-24.
- West, D., 2006. *Horse hunting in Central Europe at the end of the Pleistocene*, in: Olsen, S.L., Grant S., Choyke, A.M., Bartosiewicz, L. (Eds) *Horses and humans: the evolution of human-equine relationships*. Archaeopress, Oxford, pp. 25-47.
- Wilkin, S., Ventresca Miller, A., Fernandes, R., Spengler, R., Taylor, W.T.T., Brown, D.R., Reich, D., Kennett, D.J., Culleton, B.J., Kunz, L., Fortes, C., et al., 2021. *Dairying enabled Early Bronze Age Yamnaya steppe expansions*. *Nature*, 598(7882), 629-633.
- Zaibert V.F. *Botayskaya kul'tura (Botai culture)* 2009. Almaty: "KazAqparat". 566 p. (in Russian).
- Zeder, M.A., 2012. *The domestication of animals*. *Journal of anthropological research*, 68(2), 161-190.
- Zeder, M.A., 2015. *Core questions in domestication research*. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 112(11).

АРХЕОЛОГИЯ / ARCHAEOLOGY

Published in the Kazakhstan
 Otan tarihy
 Has been issued as a journal since 1998
 ISSN: 1814-6961 (Print)
 ISSN: 2788-9718 (Online)
 Vol. 26. Is. 2, pp. 407-421, 2023
 Journal homepage: <https://otan.history.iie.kz>

FTAXP / МРНТИ / IRSTI 03.41.91
https://doi.org/10.51943/1814-6961_2023_26_2_407-421

ОРТАҒАСЫРЛЫҚ СЫҒАНАҚ ҚАЛАСЫНДАҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАРДЫҢ КЕЙБІР АСПЕКТІЛЕРІ

Мұхтар Бақадырұлы Қожа¹, Көпжасар Мұстафаұлы Жетібайев², Зульфия Полатовна Муминова³

^{1, 2, 3}Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті (№26 Б.Саттарханов даңғылы, 161200 Түркістан, Қазақстан)

тарих ғылымдарының докторы, бас ғылыми қызметкер

 <https://orcid.org/0000-0003-1042-5697>. E-mail: mukhtar.kozha@ayu.edu.kz

²тарих ғылымдарының кандидаты, профессор, директор

 <https://orcid.org/0000-0002-1241-3676>. E-mail: kopzhasar.zhetibayev@ayu.edu.kz

³ҒЫЛЫМИ ҚЫЗМЕТКЕР

 <https://orcid.org/0000-0003-1848-5272>. E-mail: zulfiya.muminova@ayu.edu.kz

© Ш.Ш. Уәлиханов ат. ТЭИ, 2023

© Қожа М.Б., Жетібаев К.М., Муминова З.П., 2023

Андатпа. *Kіріспе.* Мақалада Қазақ хандығының қалаларының бірі болған кейінгі ортағасырлық Сығнақ қаласының (Сунақ ата қалашығы) әлеуметтік-экономикалық қатынастары мәселелері қарастырылған. Тарихи дереккөздердің бірі ретінде Сығнақ қаласының соңғы даму кезеңдерін көрсететін 2021-2022 жылдардағы археологиялық қазба материалдары мен жазба деректер мен Сығанаққа жіберілген жарлықтар (грамоталары) пайдаланылады. Мақалада Сығнақ қаласының зерттелу тарихы да баяндалған. Сығнақ жарлықтары деп аталатын жазба құжаттардың бірегей жиынтығының табылу және зерттелу тарихы бөлек қарастырылады. *Зерттеудің мақсаты және міндеттері* – Есенкелді мен Тауакқұл Мұхаммед (Тәуке) хандардың Сығнақ қаласының тұрғындарына жолдаған жарлықтары жаңа дереккөз ретінде ғылыми айналымға енгізіліп, олардың қазақ тіліне аудармасын мақала авторларының бірі жасаған. Сығнақтың ескі және жаңа жарлықтары, басқа да жазба деректерден алынған үзінділер негізінде орта ғасырлардағы аталған қаланың қоғамдық құрылысы мен жер қатынастары туралы мәліметтер талданады. Қалалардағы меншік нысандары, қала халқының әлеуметтік құрамы қарастырылады. *Нәтижелер.* Жарғылардағы және басқа да дереккөздердегі сілтемелер негізінде жоғарғы мұсылман дін басыларының, әскери-феодалдық дворяндардың, Сығнақ қаласының азаматтық басқармасы өкілдерінің тізімі, алым-салықтардың тізімі, оларды тәпсірлеуде шығыстану деректерімен қатар қазақ тілінен енген дәстүрлі ұғым-түсініктер пайдаланылған. Жер учаскесінің көлемін түсіндіру үшін Оңтүстік Қазақстанның жергілікті халқының этнографиясы бойынша зерттеулердің деректері тартылған. *Қорытынды.* Сығанақ жарғысында айтылған микротопонимдер нақтыланады. Деректануды жан-жақты талдау ортағасырлық дереккөздерден ортағасырлық кезеңдегі қоғамдық құрылыс пен жер қатынастары туралы бірқатар құнды мәліметтер алуға мүмкіндік береді.

Кілт сөздер: Қазақ хандығы, орта ғасыр, Сығанақ қаласы, Сунақ ата көне қонысы, Сығанақ хаттары, Тәуке хан.

Алғыс айту. Мақала Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің «Тарихи-мәдени мұра нысаны – ортағасырлық Сығанақ қалашығында кешенді археологиялық зерттеулер жүргізу» тақырыбындағы гранттық қаржыландыру жобасын жүзеге асыру аясында орындалды (жеке тіркеу нөмірі: BR10965310).

Дәйексөз үшін: Қожа М.Б., Жетібаев К.М., Муминова З.П. Ортағасырлық Сығанақ қаласындағы әлеуметтік-экономикалық қатынастардың кейбір аспектілері // Отан тарихы. 2023. Т. 26. № 2. С. 407-421. (Қаз.) DOI: 10.51943/1814-6961_2023_26_2_407-421

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ В ПОЗДНЕСРЕДНЕВЕКОВОМ СЫГНАКЕ

*Мухтар Бакадырович Қожа*¹, *Копжасар Мустафаевич Жетібаев*², *Зульфия Полатовна Муминова*³

^{1, 2, 3}Международный казахско-турецкий университет имени Х.А. Ясави (д. №26, проспект Б.Саттарханов, 161200 Туркестан, Казахстан)

доктор исторических наук, профессор, главный научный сотрудник

 <https://orcid.org/0000-0003-1042-5697>. E-mail: mukhtar.kozha@ayu.edu.kz

²кандидат исторических наук, профессор, директор

 <https://orcid.org/0000-0002-1241-3676>. E-mail: kopzhasar.zhetibayev@ayu.edu.kz

³научный сотрудник

 <https://orcid.org/0000-0003-1848-5272>. E-mail: zulfiya.muminova@ayu.edu.kz

Аннотация. *Введение.* В статье рассматриваются вопросы социально-экономических отношений в позднесредневековом городе Сыгнаке (городище Сунақ ата), который являлся одним из городов Казахского ханства. В качестве одного из исторических источников используются материалы археологических раскопок 2021-2022 гг., свидетельствующий о последних этапах развития г. Сыгнака и данные письменных источников и грамоты Сыгнака.

В статье излагается и история изучения г. Сыгнака. Отдельно рассматривается история обнаружения и исследования уникального комплекса письменных документов известных как Сыгнакские грамоты. *Цель и задачи исследования* – Вводится в научный оборот в качестве новых источников направленные жителям г. Сыгнак грамоты ханов Есенкелды и Таваккул Мухаммада (Тауке), переводы которых на казахский язык выполнен одним из авторов статьи. На основе старых и новых грамот Сыгнака, и ивлечений из других письменных источников анализируются сведения о социальном устройстве и земельных отношениях в указанном городе поры средневековья. Рассматриваются формы собственности в городах, социальный состав городского населения. *Результаты*. На основе упоминаний в грамотах и других источниках составляется список представителей высшего мусульманского духовенства, чины военно-феодалной знати, гражданской администрации г. Сыгнака, составляется список налогов, для понимания которых наряду с данными исследований востоковедов используются и традиционные термины из казахского языка. Для интерпретации размера земельного участка привлекаются данные исследований по этнографии местного населения Южного Казахстана. *Выводы*. Уточняются упоминаемые в грамотах Сыгнака микротопонимы. Тщательный источниковедческий анализ позволит извлечь из средневековых источников ряд ценных сведений о социальном устройстве и земельных отношениях средневекового периода.

Ключевые слова: Казахского ханство, средние века, город Сыгнак, городище Сунак ата, Сыгнакские грамоты, Тауке-хан.

Благодарность. Статья подготовлена в рамках реализации проекта грантового финансирования Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан «Комплексное археологическое исследование объекта историко-культурного наследия - средневековое городище Сыгнак» (регистрационный номер: BR10965310).

Для цитирования: Кожа М.Б., Жетибаев К.М., Муминова З.П. Некоторые аспекты социально-экономических отношений в позднесредневековом Сыгнаке // Отан тарихы. 2023. Т. 26. № 2. С. 407-421. (Қаз.) DOI: 10.51943/1814-6961_2023_26_2_407-421

SOME ASPECTS OF SOCIO-ECONOMIC RELATIONS IN THE LATE MEDIEVAL SYGNAK

Mukhtar B. Kozha¹, Kopzhasar M. Zhetibayev², Zulfiya P. Muminova³

^{1, 2, 3}Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University (№26 B.Sattarhanov St., Turkestan 161200, Republic of Kazakhstan)

Dr. Sciences (History), Chief Researcher

 <https://orcid.org/0000-0003-1042-5697>. E-mail: mukhtar.kozha@ayu.edu.kz

²Dr. Sciences (History), Professor, Director

 <https://orcid.org/0000-0002-1241-3676>. E-mail: kopzhasar.zhetibayev@ayu.edu.kz

³Researcher

 <https://orcid.org/0000-0003-1848-5272>. E-mail: zulfiya.muminova@ayu.edu.kz

Annotation. Introduction. The article deals with the issues of socio-economic relations in the late medieval city of Sygnak (the settlement of Sunak ata), which was one of the cities of the Kazakh Khanate. As one of the historical sources, materials from archaeological excavations of 2021-2022 are used, indicating the last stages of development of the city of Sygnak and data from written sources and letters from Sygnak. The article also describes the history of the study of the city of Sygnak. Separately, the history of the discovery and study of a unique set of written documents known as the Sygnak letters is considered. *Goals.* The letters of khans Esenkeldy and Tavakkul Muhammad (Tauke) sent to the inhabitants of Sygnak city are introduced into scientific circulation as new sources, the translations of which into Kazakh were made by one of the authors of the article. On the basis of old and new letters of Sygnak, and extracts from other written sources, information about the social structure and land relations in the specified city of the Middle Ages is analyzed. The forms of ownership in cities, the social composition of the urban population are considered. *Results.* On the basis of references in charters and other sources, a list of representatives of the highest Muslim clergy, the ranks of the military-feudal nobility, the civil administration of the city of Sygnak is compiled,

a list of taxes is compiled, for the understanding of which, along with the data of Oriental studies, traditional terms from the Kazakh language are used. To interpret the size of the land plot, data from studies on the ethnography of the local population of South Kazakhstan are involved. *Conclusions.* The microtoponyms mentioned in Sygnak's charters are specified. A thorough source study analysis will make it possible to extract from medieval sources a number of valuable information about the social structure and land relations of the medieval period.

Key words: Kazakh Khanate, Middle Ages, Sygnak city, Sunak ata ancient settlement, Sygnak letters, Tauke Khan.

Acknowledgements. The article was prepared within the framework of the grant financing project of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan «Comprehensive archaeological research of the object of historical and cultural heritage, the medieval settlement of Syganak» (Registration number BR10965310).

For citation: Kozha M.B, Zhetibayev K.M., Muminova Z.P. Some aspects of socio-economic relations in the late medieval Sygnak // *Otan tarikhы*. 2023. Т. 26. № 2. С. 407-421. (Қаз.) DOI: 10.51943/1814-6961_2023_26_2_407-421.

Кіріспе. Алтын Орда, Ақ Орда мен Қазақ хандығы кезеңдерінде Орта Азия мен Қазақстан аумағындағы белгілі шаһарларының бірі болған Сығанақ қаласының орны Қазақстан Республикасының Қызылорда облысы Жаңақорған ауданы аумағындағы Сунақата ауылынынан 1,5 км батыста, Түркістан-Қызылорда тас жолының оң жағында орналасқан Сунақата қалашығымен баламаланады.

Қазақ хандығы тарихында қалалар мен қалашықтар маңызды рөл атқарды. Олар қазақ мемлекетінің инфрақұрылымдық негізі болып саналды. XVI ғ. соңына қарай қазақ хандары Түркістанның барлық қалаларын және Ташкент шаһарын иеленді. XVII ғ. орыс деректерінде Оңтүстік Қазақстан аумағындағы қалаларды қазақ қалалары деген атаулармен көрсетіледі. Сырдарияның орта ағысындағы қалалардың бір бірімен тығыз байланысты болғаны, материалдық мәдениет ескерткіштерінде ортақтық белгілер, әлеуметтік-экономикалық қатынастарда ұқсас болды деуге негіз бар.

Кеңестік кезеңде кең көлемді қазба жұмыстар тек Отырарда ғана жүргізілді. Атақты қазақ археологы К. Ақышев Сығанақты Отырар қалашығынан кейінгі зерттелуі қажет номер екінші шаһар деп белгілеген екен. Сығанақ Қазақ хандығы құрамында болған алғашқы қалалардың бірі ретінде қазақ мемлекеті тарихын тануда маңызы зор археологиялық нысан болып табылады.

Алайда Алтын Орда мен Ақ Орданың астаналық дәрежесінде болған Сығанақ қаласында тұрақты археологиялық қазба жұмыстары тек Қазақстан тәуелсіздік алған соң ғана жүргізіле бастады. Қазақ хандығы және оның алдындағы мемлекеттер тарихында маңызды саяси, қолөнер және сауда орталығы болған Сығанақтың басқару жүйесі, әлеуметтік-экономикалық мәселелері терең зерттеуді қажет етеді. Кейінгі ортағасыр кезеңіне жататын жазба деректердегі ақпарлар мен археологиялық табылымдар негізінде Сығанақ қаласының тарихын зерттеу арқылы Қазақ хандығына қарасты Түркістан атты тарихи аймақтағы басқа да қалалардың аз зерттелген өзекті сұрақтарға толы тақырыптарды қарастырып реконструкциялауға мүмкіншілік береді.

Материалдар мен әдістер. Оңтүстік Қазақстан аумағындағы Қазақ хандығының қалалық орталықтары туралы құнды мәліметтер сырттан келіп кеткен саяхатшылар, тарихшылар жазған парсы, араб және түркі тілді деректерде кездеседі. Осы деректермен қатар сан жағынан аз сақталған жергілікті түпдеректердің орны бөлек. Сығанақ қаласына байланысты жазба құжаттар қоры тарихи дерек ретінде әлі толығымен пайдаланды деп айта алмаймыз. Солардың қатарында Сығанақ жарлықтары деп аталатын деректер тобы аса маңызды түпдерек болып табылады.

Сығанақ жарлықтарын алғаш рет шығыстанушы В.В. Бартольд 1902 ж. Ташкенттегі Сырдариялық облыстық басқармадағы № 197 папка ішінде кезіктіріп олардың араб графикасындағы мәтіндерін көшіріп 1904 ж. «Түркістанға барған есебім» деген көлемді еңбегінде жариялап ғылыми айналымға енгізді. В.В. Бартольд алғаш танысқан маман ретінде Сығанақ жарлықтарына қатысты ой-пікірін, кейбір тұжырымдарын ортаға салды. Шығыстанушының пікірінше ең көне - 1400-1401 ж. деп белгіленген Сығанақ жарлығы

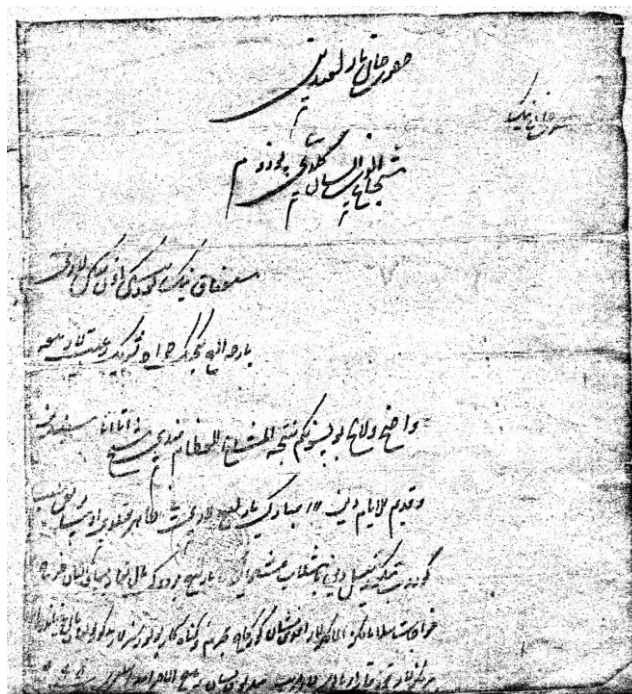
шындығында XVI ғ. екінші жартысына жатады. Ғалым бірінші болып Сығанақ жарлықтарында кездесетін ұғымдарға, жер атауларына түсініктемелер береді (Бартольд, 1973: 199-203).

Үшінші Сығанақ жарлығын парсы тілінен орысшаға аударып зерттеуші П.П. Иванов жария етті. Осымен қоса шығыстанушы Сығанақ қаласына қолөнермен қатар егіншілік дамығанын, әскери және әкімшілік билікпен қатар дін иелерінің аса ықпалды болғанын, қазақтар мен қарақалпақтар отырықшылыққа көшіп жатқанын жазған (Иванов, 1935: 34-35).

Шығыстанушы В.П. Юдин, В.В. Бартольдтың жария еткен «Сығанақ жарлықтары» деп аталатын төрт құжатты орыс тіліне аударып, тәпсірлеп және алғысөз жазып «Материалы по истории казахских ханств XV–XVIII веков (извлечения из персидских и тюркских источников)» атты еңбекте жариялады (Материалы, 1969: 313-327). Уақытында жария етілмеген В.П. Юдиннің кіріспе сөзінде Қазақ хандығы дәуірі кезіндегі жарлықтардың (олардың ішінде Сығанақ жарлықтарының) тарихи дерек ретінде маңыздылығын, оларды зерттеу қажеттілігі атап өтеледі (Юдин, 2001: 24). Сығанақ жарлықтарына жазылған кіріспе сөз шығыстанушылар М.Х. Абусеитова мен Ю.Г. Баранованың кітабында қайталанатын (Абусеитова, Баранова, 2001: 132-137). В.В. Бартольд тапқан төрт жарлық және В.П. Юдин жазған кіріспе сөзі 2006 ж. «Қазақстан тарихы туралы түркі деректемелері» атты жинақтың бесінші томында және «Қазақстанның орта ғасыр тарихы хрестоматиясы (VI-XIX ғғ.)» Д.Е. Медерова аудармасында қазақ тілінде басылды (Әбусейітова, 2006: 128-139; Әбусейітова, 2020: 148-157).

XX ғ. соңғы ширегінде аталған төрт құжаттан басқа Сығанаққа қатысты Қызылорда облысындағы Жаңақорған елді мекенінде басқа да байырғы жазба материалдар тобы бары анықталды. 1976 ж. 31 тамызында фольклортанушы М.К. Байділдаев Жаңақорған елді мекенінің байырғы тұрғындарының бірінен XVII-XIX ғғ. жататын отыз құжат (инвен. № 3799-3828) алып Ш.Ш. Уәлиханов атындағы тарих, археология және этнография институтына тапсырған екен (Ерофеева, 2014: 82). Институт ғалымдары зерттеу барысында Жаңақорғандық құжаттар арасында Тәуке хан (Таваккул Мухаммед) пен Есенкелді (Ишанкелді) ханның Сығанаққа жіберген жарлықтары барын анықтады. Құжаттарды зерттеу жұмыстарына кіріспес бұрын оларды фотосуреттерге түсірді. Жаңа табылған Сығанақ жарлықтарының фотолары 1979 ж. басылып шыққан «История Казахской ССР» атты бес томдық басылымның 2 томына жарияланды (Нусупбеков, 1979: 285, 327). Бір қызығы шығыстанушы В.Н. Настич (Настич, 2020: 987) және тарихшы Е.И. Ерофеева кейін осы құжаттарды сұрастырса да Ш.Ш. Уәлиханов атындағы тарих және этнология институты қорынан таба алмағанын, олар қазір қай жерде екені белгісіз екенін айтып өз зерттеулерінде айтып кетеді. Е.И. Ерофеева Тәуке хан жарлығының фотосуретін шығыстанушы Т. Бисембиевке көрсетіп аудартып және оның жасаған орысша нұсқасын қазақ хандарының хаттар жинағына жария етті (Ерофеева, 2014: 82). 1992 ж. Есенкелді (Ишанкелді) ханның Сығанаққа жіберген жарлығының фотокошірмесі және Сығанақ қаласына қатысты Жаңақорған аумағында сақталған кейбір қолжазбалар туралы ақпарлар Ж.Е. Ержановтың кітабында жарық көрді (Ержанов, 1992: 185). З.К. Картова мен Б.Е. Көмековтың Сығанақ жарлықтарының деректанулық талдау жасалған мақаласы жарық көрді. Онда 4 Сығанақ жарлығы тархан-қызметтік, сойырғалдық, вакуфтық деп анықтамалар беріледі (Картова, Көмеков, 2021: 81-92).

Бүгінгі мақалада Есенкелді жарлығы және Тәуке хан жарлығы фотолары негізінде мәтіндер алғаш рет қазақшаға аударылып ғылыми айналымға енгізіліп отыр (1-сурет). Осы арада Есенкелді жарлығының мәтіні бұрын соңды ешбір тілге аударылмағанын атап өту керек. Осы арада Есенкелді хан жарлығының фотокошірмесін бізге табыстаған белгілі шығыстанушы В.Н. Настичке ризашылығымызды білдіреміз. Жарлықтардың араб графикасымен жазылған түркі мәтіндерді осы мақала авторларының бірі З. Муминованың аударуымен ұсынып отырмыз. Аталған құжаттармен қатар Сығанақ қалашығындағы археологиялық қазба негізінде алынған материалдар және Сығанақ пен Түркістан аймағындағы басқа ортағасырлық қалаларға қатысты тарихи деректердегі ақпарлар, шығыстанушы, тарихшылардың, археологтардың зерттеу нәтижелері бір бірімен салыстырылып, сәйкестендіріп талданған пәнаралық әдіс қолданылады.

1-сурет – Есенкелді (Ишанкелді) ханның Сығанаққа жіберген жарлығы.
Шығыстанушы В.Н. Настич жіберген фотосурет.
[Fig. 1. The decree sent by Esenkeldy (Ishankeldy) khan to Syganak.
Photo sent by orientalist V.N. Nastic]

Талқылау. Сығанақ қаласының қалдықтарын зерттеу жұмыстары XIX ғ. екінші жартысында бастау алады. Ресей әдебиетінде алғаш рет Сығанақ атты тарихи орындағы қирандыларды атап кеткен Ресей Бас штаб офицері, топограф Л. Мейер болды. Ол 1862 ж. басылған «Обзор западной оконечности Каратауских гор и несколько слов о взятии коканской крепости Яны-Курган» атты мақаласында: «Бекіністердің ішінде ең көріктісі Жөлек пен Жаңа-Қорған арасындағы жолдың ортасындағы Сулақ-Қорған» - «Из крепостей, самая замечательная Сулак-Курган, на половине дороги между Джулеком и Яны-Курганом. Ее почти можно назвать небольшим городком: столько около нея разрушенных зданий из жженого кирпича» деп көрсетеді (Мейер, 1862: 269). Бұл ақпарда Сұнаққорғанды шатастырып не баспада теру барысында Сулақ-Курган деп басып жіберген. XXI ғасырда жүргізілген Сығанақ қалашығы орнындағы зерттеулер барысында оның айналасында расында да күйдірген кірпіштен салынған көптеген кесенелер орындары ашылды.

Шығыстанушы А. Лерх 1867 ж. Сырдария бойындағы қалалардың қалдықтарын аралап көріп жарияланған есебінде оларды жазба деректерде аталатын ортағасырлық шаһарлармен сәйкестендірді. Алайда ғалым Сығанақ қаласының орнын көріп ортағасырлық қала үйінділерінде болғанына қарамастан тарихи орынның сипаттайтын жазбалар қалдырмады. Алайда зерттеуші бірінші болып ортағасырлық Сығанақ қаласын Сунаққорғанмен баламалады, қала орнын халқы қашан тастап кеткені жөнінде нақты ақпар қалдырды (Лерх, 1870: 11). 1867 ж. зерттеуші А.И. Макшеев Сығанақ қаласының орнын іздеп оның нақты Сунақпен сай келетінін және осы аймақта қала атына байланысты сунақ руы барын жазды (Макшеев, 1879: 29-30). 1884 ж. Қазалыдан Ташкентке дейін археологиялық, тарихи нысандарды аралаған В.В. Веселовский Сығанақ үйінділерін, онда сақталған сәулет өнері ескерткіштерін ғалымдардың ішінде алғаш рет сипаттап жазды (Kozha, Nurzhanov, Krupko, 2021: 900-901). 1899 ж. Қызылорда облысы аймағындағы біртоп көне қалалар орнындарын іздеп саяхаттаған В.А. Каллаур Сығанақтың сақталып қалған құрылыстарын, Көккесене ескерткішін сипаттап қаланың бекініс орнының қадаммен өлшеу негізіндегі жоспардың сызбасын жасап жария етті (Каллаур, 2011: 204-208). 1907 ж. екі күн бойы Сығанақты аралаған француз ғалымы И.А. Кастанье өзінің 1910 ж. жарық көрген қазақ даласындағы ескерткіштерге арнаған кітабына көне шаһар жәдігерлері туралы жаңа ақпарлар қосты (Кастанье, 2007: 281-287).

1929 ж. Сығанақ қаласына арналған алғаш рет жеке зерттеу басылды. «Сығанақ құландылары» деп аталатын мақала авторы А.Ю. Якубовский алдымен көне қала тарихын жазба ақпарлар, В.В. Бартольд тапқан Сығанақ жарлықтары негізінде хронологиялық тұрғыдан баяндап өтті және өзінің 1927 ж. екі күннен аса уақыт болып аралаған қала орнын, байырғы ғимараттар қалдықтарын жаңаша сипаттап оларға қатысты 19 фотосурет жария етті (Якубовский, 1929: 123-159). 1947 ж. Ленинградтық ғалым А.Н. Бернштам басқарған Оңтүстік Қазақстан археологиялық экспедициясы Сығанаққа барып барлау жұмыстарын жүргізді. Бұрынғы В.А. Каллаур жасаған қала орнының сызбасы қадам өлшемдері негізінде жасалғанын және ол үйіндінің шынайы өлшемдеріне сай келмейтінін ескере отырып арнайы құралдармен түсірілген жоспарын жариялады (Бернштам, 1949: 86-87; Агеева, Пацевич, 1958: 97). Оңтүстік Қазақстан археологиялық экспедициясы мүшелері Е.И. Агеева, Г.И. Пацевич ортағасырлық қалаларға арналған монографиялық еңбегінде Сығанақ қалашығы қалдықтарының археологиялық сипаттамасын жазып ғылыми айналымға енгізді (Агеева, Пацевич, 1958: 96-97). Сығанақ қалашығы суреттемесі «Археологическая карта Казахстана» атты энциклопедиялық реестр картаға енгізілді (Агеева, Акишев, Кушаев, Максимова, Сенигова, 1960: 228). Деректанушы К.А. Пищулина шығыс жылнама-жазбалардағы мәліметтер негізінде және сол кездегі Сығанақ туралы археологиялық әдебиеттердегі ақпараттарды пайдалана отырып Сырдария бойындағы ортағасырлық қалалардың, олардың ішінде Сығанақтың Қазақ хандықтарының тарихындағы орнын көрсетті. Зерттеуші Сығанақ жарлықтарын және басқа да шығыстық құжаттардағы ақпараттарды талдай отырып Түркістан атты тарихи аймақтағы қалалардағы әлеуметтік-экономикалық қатнастарды сипаттаған алғашқы мамандардың бірі болды (Пищулина, 1969: 13-17). Монография іспетті көлемді мақаласында және басқа да зерттеулерінде ғалым Түркістан аумағындағы қалаларға қатысты жазба деректер мен зерттеулерді, шаһарлардағы шарушылық пен қолөнер жағдайы, Қазақ хандықтары үшін Түркістан қалаларының экономикалық және әскери-саяси маңызы мәселелерін әңгіме етті (Пищулина, 2016: 143-162).

К. Ақышев басшылық еткен Оңтүстік Қазақстан кешенді археологиялық экспедициясы Сығанақ және оның аймағындағы ескерткіштерде барлау жұмыстарын жүргізді. Осының нәтижесінде Жаңақорған елді мекені айналасында орналасқан бірнеше жаңа қалашықтар ашылып алғаш рет Сығанақ қалашығынан табылған керамика үлгілері мерзімделіп сызбалары жарияланды (Акишев и др, 1969: 5-42). Сығанақ қалашығы бетінен табылған керамика үлгілеріне қарап қызылтангобты сырлы керамика тараған шаһарлар қатарына жатқызылды (Ерзакович, 1970: 60-68). Отырар алқабындағы жәдігерлерге арналған монографияда Сығанақ шаһарының орнын археологиялық тұрғыдан зерттеу қажет екенін көрсетіп Отырар зерттеуді қажет ететін бірінші нысан болса, екінші нысан ретінде Сығанақ боуы тиіс деген пікір айтылды (Акишев и др, 1970: 207).

Сығанақтың ортағасырлық ирригациялық жүйесін XX ғ. екінші жартысында арнайы Оңтүстік Қазақстан кешенді археологиялық экспедициясының В.А. Грошев бастаған ирригациялық тобы барып арнайы далалық археологиялық қазба жұмыстармен қоса аэрофотолар пайдаланып зерттеп XIII–XV ғ. Сығанақтағы суғармалы егіншілік және ирригациялық жүйесі туралы жаңа ақпарат алды (Грошев, 1996: 154-158).

Қазақстан тәуелсіздік алған соң атақты қала тарихына қызығушылық күшейе түсті. Сығанақ қаласына қатысты жарияланған зерттеулердегі ақпараттармен қатар ел арасында сақталған шежірелік мәліметтерді жинаған әуесқой тарихшы Ж.Е. Ержанов «Сунақтардың этногенезі және Сунақ қаласының тарихы» және «Сунақтар және Сунақ қаласы» атты екі кітап басып шығарды (Ержанов, 1992: 185; Ержанов, 1996: 216).

2003 ж. проф. С. Жолдасбаев басқарған Халықаралық қазақ-түрік университетінің археологиялық экспедициясы Сығанақ үйінділерінде алғаш рет тұрақты археологиялық қазба жұмыстарды қолға алды. Қазба нәтижелері ондаған мақала мен екі кітап болып басылып жарияланды (Жолдасбаев, 2010; Жолдасбаев және басқалар, 2016). Проф. М. Елеуов Сығанақ қалашығының географиялық координаттарын анықтады (Елеуов, Байпақов, 2011: 226). Зерттеу барысында археологиялық қазба барысында табылған материалдарды ортағасырлық деректердегі мәліметтермен ұштастыратын тарихтағы пәнаралық тәсілдер пайдаланылмақ.

Зерттеу нәтижелері. XVI ғ. бірінші онжылдықта Сығанақ шаһарында болған Фазлаллах ибн Рузбихан Дешті-Қыпшақ аумағындағы Еділ өзеніне дейінгі аймақтардың және

Мауараннахр, Түркістан және Қашғарға дейінгі саудагерлер өз таурларын Сығанақ қаласына апарып сауда жасайтынын, Сығанақ қаласын сипаттай отырып «базары бар қала» деп атап өткен болатын (Из «Михман-нама-йи», 2007: 171-173). Сығанақта жүргізілген археологиялық қазбалар барысында қытай фарфоры мен кашиндік ыдыстар сынықтары (Жолдасбаев, 2010; Жолдасбаев және басқалар, 2016: 130) табылуы қаланың халықаралық сауда байланыстарын нақтылап берді. Қытайдың керамикалық заттары өте қымбат болған. Кашиндық керамика да сырттан келген бағалы заттар қатарына жатқан. Мұндай бағалы заттарды тек элита өкілдері пайдаланған. Осы артефактілер Сығанақ тұрғындары XIV ғ. мен XVI ғ. арасында әлеуметтік тұрғыдан жіктелгенін, араларында аса бай топтар болғанын көрсетеді. Осы тұрғыдан қарағанда қала орталығында 2021 ж. жүргізілген қазба барысында Сығанақтың XVIII ғ. аяғы мен XIX ғ. басына жататын қабаттарда сырт жақтан келген керамика үлгілері кездеспеуі қала дамуында құлдырау кезеңді басынан кешіріп жатқанын байқатады.

XVI ғ. бірінші онжылдықта Сығанақ шаһарында болған Фазлаллах ибн Рузбихан «қалалық билік өкілдері бар, мешіті, базары бар қала» (Из «Михман-нама-йи», 2007: 173) деп қысқа ғана атап өткен. «Қалалық билік өкілдеріне» кімдер кіреді, Сығанақ қалай басқарылады деген сұрақтарға жауап іздеп сол дәуірдегі жазбаларға назар салайық.

«Таварих-и гузида-йи нусрат-наме» шығармасы бойынша Бұрындық ханға Сығанақтың біртоп адамдары өткізгені айтылады. Олар – Садр Ислам-Кази, Чикмак-йузбегі, Сиддик-шайх (Материалы, 1969: 28-29). Камал әддин Бинаи хабарлауынша «ақырында Қазі Садр әл-ислам, Чақмақ жүзбегі мен Сыддық шайх секілді адамдар – осы жетекші топ – Сығанақ тұрғындарын жинап «Бұрын бұл уәлаят Бұрындық ханға қарайтын. Біздің осы уәлаятты Бұрындық ханға бергеніміз жөн, келеңсіздікті болдырмайық» - деді (Әбусейітова, 2006: 89).

Осыған қарағанда «қалалық билік өкілдері» қатарына осы аталған кісілер кірген. Алғашқы мен соңғы кісілер есімдеріне қосылған лауазымдарына қарағанда дін иелері екені байқалады. Осылардың арасында Чақмақ жүзбегі аты шен иесі ерекшеленіп тұр. Жазба деректе Әмір Темір Сайрамды, Аспараны, Жаңа Таласты қалпына келтіру бұйрық бере отырып осы қалаларға жүзбегілерді тағайындағаны айтылады (Волин, 1960: 91-92). Осыған қарап жүзбегі әкім іспетті қызмет атқарған. Сығанақтағы жүзбегіні, басқа да кеңес мүшелерін кім тағайындады деген сұрақ туындайды.

Сығанақ қаласы XV ғ. көшпелі өзбек мемлекетінің ханы Әбілқайыр басып алмай тұрып темірліктер мемлекеті құрамында болған. «Тарих-и Абу-л-хайр-хани» шығармасы бойынша 1446 ж. Әбілқайыр хан Сығанақ шаһарын басып алу мақсатымен үлкен әскермен келгенде қала басқарушысы шаһарды ханға еш қарсылықсыз тапсыра салған (Материалы, 1969: 159). Деректе қала басшысының қызметі хакім деп аталыпты, бірақ осы шен иесінің аты жазылмаған. Бұл араб сөзі басқарушы, билеуші, басшы, әкім дегенге сай келеді (Бекмұхаметов, 1977: 33-34). Жалпы Сырдарияның орта ағысы темірліктерге қараған кезінде Түркістан атты тарихи аймақтың хакім болып Құл-Мұхаммед-тархан еді (Пищулина, 2016: 76). «Тарих-и Абу-л-хайр-хани» шығармасы бойынша Самарқан қаласының басқарушысы да хакім деп аталыпты (Материалы, 1969: 160). Осыған қарап хакім сөзі жоғары биліктің аймақ, қала басқаруға қойған өкілі десе болады.

Сығанақ қаласын иеленген Әбілқайыр хан басқаруды (хакумат) Манедан-оғланға тапсырды (Пищулина, 2016: 32). Оғлан деген лауазымына қарағанда ол да Шыңғысханнан тараған ақ сүйекке жатады, бірақ таққа ие болмаған ұрпағы қатарынан болған (Материалы, 1969: 512). Әбілқайыр хан Созақ қаласын ағасының баласы Бахтийар сұлтанға иеленуге, Өзгент қаласын Түркістан аймағын басып алуға көмек берген маңғыт тайпасының басшысы Ваккас биге иеленуге береді. Яғни ең жоғары билік хан қолында және ол қалаларды басқаруды өзіне жақын туысқандарына, сенімді деген адамдарына тапсырып отырған. Басып алған аймақтар мен қалалар ханның жеке меншігіндегі иелік болып есептелгені байқалады. Сондықтан ол аймақтағы қалаларды үйлестіріп отырған.

Темірліктер билігінен кейін 1446 ж. бастап Сығанақ қаласын басқаруды Шыңғыс хан ұрпағына жататындар қолына тиді, қаланы алма кезек қазақ не өзбек хандары иеленген. Жазба деректердәі көрсетуінше олардың ішінде атақты Бұрындық, Шейбани хандарды атауға болады (Пищулина, 2016: 43-44). Олар Сығанақ қаласын басқаруды өз адамдарына тапсырды.

В.В. Бартольд тапқан тарихи құжаттар - жарлықтар бойынша 1543-1544 ж. Сығанақ шаһары Әбу-л-Ғазы Абд ар-Рахим хан баһадүр сұлтан, 1598 ж. Әбу-л-Ғазы Абдаллах хан,

1634 ж. Әбу-л-Ғазы Ұбайдалла хан қолында болған. Тарихи деректер бойынша Сығанақ билеушісі ретінде XVII ғ. аяғында Есім сұлтан (Николаас Витсен, 2006: 67), XVIII ғ. ортасында қазақ ханы Барақ, 1762–1798 жж. Сәмекеұлы II Есім (Ерофеева, 1997: 81) аталады.

Есенкелді жарлығы көшірмесін бізге шығыстанушы В.Н. Настичке табыстаған фотокөшірмесі негізінде Сығанақ қаласына билігі жүрген хандар қатарына Есенкелді (Ишанкелді) ханды қосуға негіз бар (1-сурет). Есенкелді ханның жарлығы мәтінін осы мақала авторларының бір З. Муминованың аудармасымен ұсынып отырмыз.

Хазрет Хан жарлығынан

Шужауддин Есенкелді сөзім.

Сығанақтың жүз бегі, он бегілері, барша ұлық кішік қожа, шерік райатларына (жер иеленушілеріне) анық және түсінікті болсын. Кім ұлы шайықтардың ұрпағы Шанды шайықты ата анасынан және көне замандардан құтты жарлықтарын жариялаған болса жарлықты байланыстырып жеткізгеннен бастап сілтеме жасалған кісіге жарлық бердік мал, тауар, масаи алынған қаржы-қаражат сұрамаңыз, алмаңыздар. Нышанды көргеннен кейін қылмыскер және күнаһар боласыздар. Аталмыш малды қайтара беріңіздер, тура қарай аласыздар деп мөр басылған нышан рабиул ахир айында жазылды. 995/1587 жыл.

Бұл жарлықты тархандық деуге негіз бар. Ол Шанды шайықты алым салықтан босатып отыр. Жарлық хронологиялық жағынан Әбу-л-Ғазы Абд ар-Рахим хан баһадүр сұлтан (1543-44 ж.) жарлығынан кейінгі екінші орныға ие болып тұр. В.В. Бартольд бірінші (1400-1401 ж.) құжатты XVI ғ. екінші жартысына жатқызады береді (Бартольд, 1973: 199-203).

Сығанақ қаласына билігі жүрген хандар қатарына 1979 ж. «История Казахской ССР» кітабында жарлығының фотокөшірмесі жарияланған (Нусупбеков, 1979: 285) Тәуке ханды (Таваккул Мухаммед) қосуға негіз бар. Тәуке хан жарлығы мәтінін осы мақала авторларының бір З. Муминованың аудармасымен ұсынып отырмыз:

Жоғары дәрежелі үкім.

Бүгінгі күнде (жуырда) шықты, сондай лайықты кең пейілдігімізден/кеңшілігімізден қасымыздағы пенденің Қазы баба туралы айта отырып оны көне дәстүр бойынша Сығанақтың қазы, нақып, ислам шайқы еттік. Жарлықты көргеннен соң жоғарыда келтірілген/аталмыш қазы, басшы, ислам шайқы етіп біліп көне дәстүрмен құрмет сый жасап, мирасын, некесін (әйелдерін) және жазбаларына бойсұнып/назар салып, оның бұйрығына мойынсұнып, әр ұлық, әр бір көрші-қолан, жетім-жесірлер қасынан табылып, қызметінде болсын.

Бұл құжат бізге жеткен санаулы қазақ хандарының жарлықтарының бірі. Хронологиялық жағынан аталған жарлықтан бұрын қазақ билеушілері кеңселерінен шыққан Тәукел Мухаммед пен Тұрсын Мұхаммед жарлықтарының көшірмелері белгілі (Муминов и др., 2017: 50-56).

Осы жарлық қазақстандық шығыстанушылардың Оңтүстік Қазақстандық жазба құжаттарды үш топқа бөлген жарлықтар жүйесіндегі «үлкен жарлық» (Кумеков и др., 1977: 71) қатарына жататыны күмән тұғызбаса керек. Аталған жарлықпен Қазы баба Сығанақтың қазы, нақып, ислам шайқы болып тағайындалып отыр. Сығанақтың алдыңғы төрт жарлығы да «үлкен жарлық» тобына жатады және олар белгілі тұлғаны қызметке тағайындауға арналған еді.

Сығанаққа қатысты тарихи құжаттарға қарағанда мемлекет басшысы, ең жоғары билік иесі ретінде хан қаланы басқаратын әкімді не шахар басшысын, қаланың беделді дін қызметкерлерін, басқа да қызмекерлерді тағайындаған. Халық арасында жоғары беделге ие дін иелеріне артықшылықтар беріп оларды өз билігін нығайтуға пайдаланған болса керек. Жеке тұлғалардан салық алу алмау, Сығанаққа қатысты жерлердің жоғары иесі болып табылып оларды жеке адамдарға бөліп беру-бермеу мәселелерін шешкен.

Сығанақтағы шен иелері. XVI ғ. Фазлаллах ибн Рузбихан Сығанақта «қалалық билік өкілдері ... бар қала» (Из «Михман-нама-йи», 2007: 173) дегенде шен иелерін айтса керек. Әбу-л-Ғазы Әмір Темір атынан 1400-1401 ж. берілген деп саналатын жалған жарлықта (Әбусейітова, 2006: 132) және парсы тіліндегі Әбу-л-Ғазы Абдаллах хан баһадүр сұлтан атынан 1598 ж. үшінші жарлықта мыңбегі аталады (Әбусейітова, 2006: 133). «Қазақ хандығы тарихы бойынша материалдар» жинағын құрастырушы шығыстанушылар пікірінше мыңбегі деп қол астында мың сарбаз немесе табысымен мың сарбазды асырай алатын осы шамалас шаруашылық иесі немесе мың шаруашылығы бар бек аталған (Әбусейітова, 2006: 52; Материалы, 1969: 494). Жоғарыда келтірілген 1587 ж. Есенкелді жарлығында мыңбегі аталмайды да, жүзбегі көрсетілген. Бұған Сығанақ қаласының халқы саны XVI ғ. бастап түрлі

соғыс зардаптары әсер етуінен азайып отырғанын көрсетсе керек. Сығанақ қаласы туралы XVI ғ. жазбагері Фазлаллах ибн Рузбихан байырғы заманда қала өте үлкен, көркейген еді, халық саны көп еді, ал қазір азайған деп көрсеткен (Из «Михман-нама-йи», 2007: 171-172). Жарлықтарда мыңбегілерден кейін жүзбегі аталады. Жүзбегі сөзі Әбу-л-Ғазы Әмір Темір хан баһадүр сұлтан атынан 1400-1401 ж. берілген жарлықта (Әбусейітова, 2006: 132), Әбу-л-Ғазы Абд ар-Рахим хан баһадүр сұлтан атынан 1543-1544 ж. жарлықта (Әбусейітова, 2006: 133), парсы тіліндегі Әбу-л-Ғазы Абдаллах хан баһадүр сұлтан атынан 1598 ж. жарлықта (Әбусейітова, 2006: 133-134) кездеседі, Әбу-л-Ғазы Ұбайдалла хан баһадүр сұлтан атынан 1634 ж. төртінші жарлықта (Әбусейітова, 2006: 134-135) кездеседі. «Қазақ хандығы тарихы бойынша материалдар» жинағын құрастырушы шығыстанушылар пікірінше жүзбегі деп өз қарамағында жүз сарбазы бар немесе жүз сарбазды асырауға жетерлік салық төлейтін шаруа қожалықтар немесе жүз шаруа қожалық иесі деп түсіндіріледі (Материалы, 1969: 498).

«Тауарих-и гузида-йи нұсрат-наме» шығармасында Сығанақтан шыққан Чақмақ-жүзбегін аталады. Ол XV ғ. 70-шы жж. шамасында Соғұнлұқ асуындағы (Созақ пен Сығанақ арасындағы жер) шайқаста Шайбани жағында ерлік көрсетіп соғысқандар қатарында аталады (Әбусейітова, 2006: 27). Осы ақпарға қарағанда жүзбегі жүз сарбазды асырауға жетерлік салық төлейтін шаруа қожалықтар немесе жүз шаруа қожалық иесі ғана емес, мұндай лауазым иесі жүз сарбаз басшысы дегенге сай келетін сияқты. «Тауарих-и гузида-йи нұсрат-наме» шығармасында Өгізтау қаласының басшысы ретінде Құсшы-жүзбегі аталады (Әбусейітова, 2006: 37, 94; Материалы, 1969: 31).

XV ғ. 90-шы жж. басында Чақмақ-жүзбегі Сығанақ басшыларының қатарында дін иесі Садр-и Ислам қазыдан соң екінші болып аталып қаланың қазақ ханы Бұрындыққа өтуіне ықпал еткен шенділер қатарында көрсетіледі (Әбусейітова, 2006: 34; Материалы, 1969: 22).

995/1587 ж. Есенкелді ханның жарлығында жүзбегіден кейін онбегі аталады. Онбегі басқа Сығанақтың алғашғы жария етілген төрт жарлықтарда кездеспейді.

Су жағын басқаратын шен иелері арбаб деп аталыпты. Түсіндірмелерде арықтардағы егін суды басқаратын, арықтардағы тазалу үшін қоғамдық жұмыстарды басқаратын, кейде жарлық беріліп салық жинау немесе қаланың су әуіттеріне су жинау тапсырмаларды орындау жұмыстарды басқаратын шен иесі (Материалы, 1969: 135). Бұл ұғым қазақ тіліндегі мураб деп белгіленген қызметшіге жақын (Бекмұхамбетов, 1977: 121).

Сығанақтағы дін иелері. Камал әддин Бинаи шығармасында Сығанақ тағдырын XV ғ. 90-шы жж. басында шешкендер қатарында Қазы Садр әл-ислам және Сыддық шайх (Әбусейітова, 2006: 89) аталады. Қазы атты атақ-лауазым - мұсылмандық судья, билік айтушы, төреші дегенді білдіреді. Шарифаттық һұқық негізінде қазы азаматтық және қылмыстық істерді қарау үшін мұсылман елдерінің жоғары өкіметі арқылы тағайындалған (Мансұров, 2021: 113-114). Жоғарыда келтірілген Тәуке ханның жарлығында «Қазы баба туралы айта отырып отырып оны көне дәстүр бойынша Сығанақтың қазы, нақып, ислам шайқы еттік» деп тағайындағаны туралы жарлық бетінде көрсетіледі. Нақып (накиб) деп мұсылман діні саласында басшы, өкіл, ақсақал дегенді білдірді (Прозоров, 1991: 185-186). Ислам шайқы деп дін заңы мен шарифатқа түсінік берушілердің басшысы, «Ислам ақсақалы». Шейхул ислам атағы Ислам діні заңдарын жетік білетін, оның нормаларын сақтап, мұқият орындалуына жетекшілік ететін кісі (Мансұров, 2021: 50). Шайх атағы әдетте аса ірі дін иелері, сопы ағымдарының басшылары есімдеріне қосылып айтылған. Ислам шайқы сопы мен дін иелерінің ерекше құрметті атағы болып табылады (Пиотровский, 1983: 124-125).

Алым салықтар қатарына Әбу-л-Ғазы Әмір Темір хан (1400-1401 ж. берілген деп саналатын жалған) жарлықта (В.В. Бартольд бұл құжатты XVI ғ. екінші жартысына жатқызады) хараж-харажат, алық, салық, мердігерлік аталады (Әбусейітова, 2006: 132). Әбу-л-Ғазы Абд ар-Рахим хан баһадүр сұлтан атынан 1543-1544 ж. жарлықта да хараж-харажат, алық, салық аталады (Әбусейітова, 2006: 133). Әбу-л-Ғазы Ұбайдалла хан баһадүр сұлтан атынан 1634 ж. төртінші жарлықта «харж-харажат, мал-жихад, алық-салық, мердігер, қоналға, жамалға» аталады (Әбусейітова, 2006: 135). Жоғарыда келтірілген Есенкелді хан жарлығында «мал, тауар, масаи алынған қаржы-қаражат сұрамаңыз» делінеді. «Мал-жихад» деген салық В.В. Бартольдтың түсіндіруінше «дін үшін (қалмақпен) соғысқа қажетті қаражат». В.П. Юдиннің пікірінше бұл ұғым «малваджихат» деп оқылу тиіс және «жер салығын» білдіреді (Пищулина, 1997: 532). «Алық-салық» деген терминге жақын қазақ тілінде

«салынатын салық жынтығы» (Ысқақов, 1974: 243). Хараж – жер салығы, хараж-харажат деп кейбір жағдайда жалпы басқа да салықтарды айтқан екен. Мердикар деген салық қазіргі қазақ тіліндегі мердікерлік мағанада емес, сол кездегі ұғым бойынша күштеп, мәжбүрлеп оман-арық қазу, оларды тазалау, көпір, жол салу жұмыстарына тарту жұмыстары болып табылады (Пищулина, 2016: 72, 88). «Қоналға» деп жинақта берілген сөздің қазақшаға үлгісі бар. «Қоналқа» қазақ тілінің түсіндірме сөздігі бойынша «қонып шығатын жер, түнейтін орын» (Ысқақов, 1982: 318-319). Жарлықтар дін өкілдеріне тархандық атағына ие болуына орай алым-салықтың барлық түрінен босатылған. Тархандық деп жеке әскери, жай азаматтарға және дін адамдарына, жеке тұлғаға немесе оның ұрпақтарына берілетін атақ. Осы атаққа ие болушылар алым-салықтың барлық түрінен босатылған және хан алдына кез-келген уақытта кіре алатын болған (Әбусейітова, 2006: 56).

Жер иелену түрлері. Сығанаққа қатысты тарихи құжаттарға қарағанда мемлекет басшысы – хан мемлекеттегі барлық жерлердің иесі болып табылады. Сондықтан ол жарлықтарымен белгілі тұлғалардың жерлерге, арықтарға қожайын екенін көрсететін жарлықтар шығарылған. Сығанақ қаласындағы ирригациялық жүйе қала тіршілігі үшін аса маңызды болды. Қаладағы барлық тіршілік, іргесіндегі егіншілік те, қолөнер де суға байланысты болды. Жарлықтарда канал бойындағы жерлер аса бағалы, аса маңызды нысан екені байқалады. Үшінші жарлықта Тоқтамыс бұлағы, Хараш бұлағы, Келте Жалғия (Шалқия болса керек) арығы, Қызылтал арығы, Арыстанды арығы, Жолақ (Жөлек болса керек), Мыңбұлақ арығы – Сығанақ тұрғындарының мүлкі екені көрсетіледі. Ал Хисаршық бұлағы Хәзірет Аллама Әбу-л-Хасан Зийа әд-дин-шайх Сығнаки мазарының уақыфына жатады. Уақыф деп меншік иесі қандай бір діни немесе қайырымдылық мекемеге мұраға қалдырылған жылжымайтын немесе жылжымалы мүлік; оның кірісі осы мекеменің пайдасына түскен және оның қажеті мен қайырымдылық мақсаттарына жұмсалған. Төртінші жарлықта осы Хисаршық бұлағы уақыф екені айтылады. «Ұлы-кіші қожа серік райийатларға» деген сөз тіркестегі қожа термині жарлықтарға жасылған тәпсірлерде өз алдына шаруашылығы бар ұсақ жер меншік иелері деп түсіндіріледі (Әбусейітова, 2006: 135). Осыдан қазіргі қазақ тіліндегі қожалық пайда болса керек. Шығыстанушылардың түсіндірулерінде райийат - салық төлейтіндер қауымы (Пищулина, 2016: 161). «барлық ұлы-кіші қожа серік райийат» деп ең төменгі салық төлейтіндер, яғни ірі-ұсақ жер меншік иелері, шаруалар қауымы айтылып тұр. Осымен қатар П.П. Иванов та, К.А. Пищулина да жердің бір бөлігін қожалар – байырғы «араб жаулаушыларының ұрпағы не олардың қатарына жатқызатындар» ие болғанын жатқызады.

«Тепе» дәл ауданы белгісіз жер телімінің өлшемі делінеді шығыстанушылар зерттеулерінде (Әбусейітова, 2006: 136). Осы өлшемді нақтылай түсу үшін дәстүрлі егіншілік шарушылыққа қатысты қазақ ғалымдарының этнографиялық зерттеулеріне назар аудару керек. «Төбе» деген ұғымына Оңтүстік Қазақстан аймағында 1958 ж. этнографиялық зерттеу жүргізген Х. Арғынбаев, И.В. Захарова мынадай анықтама береді: Суармалы жерлердегі қазақ диқандары егіншілікке қолайлы жерді иемденіп, суды дұрыс пайдалану мақсатымен жеке-жеке қауымға бірігетін. Әр бір үлкен арықтан (оман) су алатын егіншілер қауымы 15-20 үйден құрылатын да «төбе» деп аталатын. Әр төбенің ішінде суару тәртібімен ескі арықтарды жөндеу, не болмаса жаңа арықтарды жүргізу ісіне басшылық етіп отыратын арық ақсақалдары болған (Арғынбаев, Захарова, 1961: 96). Яғни жарлықта аталатын тепе/төбе деп әр бір аталған арықтан 15-20 отбасы игеріп егін еге алатын, шаруашылығын жүргізе алатын жер көлемі айтылып отыр.

Қорытынды. Сығанақ тарихына қатысты жазба деректердегі және ғылыми айналымға енгізіліп отырған жарлық мәтіні бойынша ақпарлар мен соңғы кездегі археологиялық табылымдар негізінде Сығанақтың басқару жүйесі, әлеуметтік-экономикалық қатынастар мәселелерін қайта қарастыру мүмкіншілік туындап отыр. Сығанақ жарлықтары мен басқа жазба деректердегі ақпарлар XV ғ. ортасынан бастап қаладағы бас билік Шыңғыс хан ұрпағына жататын хандар қолында екенін көрсетті. Мемлекеттегі бас билеуші ретінде барлық жердің иесі, қожайыны болып саналды. Жазба деректерде Сығанақ қаланы басқару жүйесінде хан тағайындаған хәкім, мыңбегі, жүзбегі, онбегі, ирригация саласын басқаруда – арбаб атты шен иелері аталады. Хан не хәкім қалада болмаған жағдайда жоғары басшылық орган - беделді дін мен жоғары шен иелерінен туратын қала тұрғындарының кеңесі болған. Тұрғындардан алым салықтар жиналған. Олардың арасында жер салығы, оман-арық қазу, оларды тазалау, көпір,

жол салуға тарту жұмыстары да болған. Хан өз жарлығымен кейбір жеке тұлғаларға түрлі қызметтері үшін алым салықтардан босататын тархандық һұқық берген. Сығанақ айналасында ауқымды жер иелерімен қатар ұсақ жер меншік иелері де болған. Қазақ билеушілері мемлекет аумағындағы барлық жер иесі ретінде қалаларда толық қанды басқарып отырғаны жарлықтарда көрініс табады. Қазақ хандары шен иелеріне қаладағы сот қызметін атқаруды, мұрагерлік, некелік мәселелерді қарастыруды тапсырып отырған.

Әдебиет тізімі

Абусейтова, Баранова, 2001 — *Абусейтова М.Х., Баранова Ю.Г.* Письменные источники по истории и культуре Казахстана и Центральной Азии в XIII- XVIII веков. Алматы: Дайк-Пресс, 2001. С. 426.

Агеева, и др., 1960 — *Агеева Е.И., Акишев К.А., Кушаев Г.А., Максимова А.Г., Сенигова Т.Н.* Археологическая карта Казахстана. Алма-Ата: Издательство Академии наук Казахской ССР, 1960. С. 449.

Агеева, Пацевич, 1958 — *Агеева Е.И., Пацевич Г.И.* Из истории оседлых поселений и городов Южного Казахстана // Труды ИИАЭ АН КазССР. Т.5. Алма-та: Наука, 1958. С. 215.

Акишев, Байпаков, Ерзакович, 1969 — *Акишев К.А., Байпаков К.М., Ерзакович Л.Б.* Новое в средневековой археологии Южного Казахстана // Культура древних скотоводов и земледельцев Казахстана. Алма-Ата: Наука, 1969. С. 5-42.

Акишев, Байпаков, Ерзакович, 1970 — *Акишев К.А., Байпаков К.М., Ерзакович Л.Б.* Древний Отрар. Алматы: Наука, 1970. С. 207.

Акишев, Байпаков, Ерзакович, 1981 — *Акишев К.А., Байпаков К.М., Ерзакович Л.Б.* Позднесредневековый Отрар. Алма-Ата: Наука, 1981. С. 343.

Аргынбаев, Захарова, 1961 — *Аргынбаев Х., Захарова И.В.* 1958 жылы Оңтүстік Қазақстан облысында ұйымдастырған этнографиялық экспедиция жұмысының қорытындысы // Новые материалы по археологии и этнографии Казахстана. ТИИАЭ АН Каз ССР. Т.12. Алматы: Издательство Академии наук Казахской ССР, 1961. 92-118 бб.

Әбусейітова, 2006 — *Әбусейітова М.Х.* Қазақстан тарихы туралы түркі деректемелері. V т. Алматы: Дайк-Пресс, 2006. 440 б.

Әбусейітова, 2020 — *Әбусейітова М.Х.* Қазақстанның орта ғасыр тарихы хрестоматиясы (VI-XIX ғғ.). Алматы: Шығыс пен Батыс, 2020. 344 б.

Бартольд, 1973 — *Бартольд В.В.* Отчет о командировке в Туркестан // Соч.: в 9-ти томах. Москва: Наука, 1973. Т.8. С. 119-210.

Бекмұхаметов, 1977 — *Бекмұхаметов Е.Б.* Қазақ тіліндегі араб-парсы сөздері. Түсіндірме сөздік. Алматы: Қазақстан, 1977. 200 б.

Бернштам, 1949 — *Бернштам А.Н.* Проблемы древней истории и этногенеза Южного Казахстана // Известия Академий наук Казахской ССР. 1949. № 67. Серия археология. Вып. 2. С. 59-99.

Волин, 1960 — *Волин С.Л.* Сведения арабских источников IX-XVI вв. о долине реки Талас и смежных районах // Труды института истории, археологии и этнографии. Т. VIII. Алма-Ата: Наука, 1960. С. 72-92.

Грошев, 1996 — *Грошев В.А.* Древняя ирригация юга Казахстана в связи с историей возникновения и развития орошаемого земледелия. Алматы: Ғылым, 1996. С. 259.

Елеуов, Байпаков, 2011 — *Елеуов М., Байпақов К.* Сығанақ қалашығы // Қазақстан Республикасының тарихи және мәдени ескерткіштерінің жинағы. Қызылорда облысы. Алматы: Аруна, 2011. 226 б.

Ержанов, 1996 — *Ержанов Ж.Е.* Сунақтар және Сунақ қаласы. Алматы: Ғылым. 1996. 216 б.

Ержанов, 1992 — *Ержанов Ж.Е.* Сунақтардың этногенезі және Сунақ қаласының тарихы. Алматы: Ғылым, 1992. 185 б.

Ерзакович, 1970 — *Ерзакович Л.Б.* О южноказахстанском компоненте в материальной культуре городов Золотой Орды // По следам древних культур Казахстана. Алма-Ата: Наука, 1970. С. 60-68.

Ерофеева, 1997 — *Ерофеева И.В.* Казахские ханы и ханские династии в XVIII – середина XIX вв. // Культура и история Центральной Азии и Казахстана: проблемы и перспективы исследования. Материалы к летнему Университету по истории и культуре Центральной Азии и Казахстана (4-23 августа 1997 г.). Алматы: 1997. С. 46-143.

Ерофеева, 2014 — *Ерофеева И.В.* Эпистолярное наследие казахской правящей элиты. 1675-1780 гг. Сборник исторических документов в двух томах. Т.1. Алматы: АО «АБДИ Компани», 2014. С. 15-76.

Жолдасбаев, 2010 — *Жолдасбаев С.* Ортағасырлық Сығанақ қаласы (X-XVIII ғғ.). Түркістан: Тұран, 2010. 224 б.

Жолдасбаев, Жетібаев, Бахтыбаев, Мургабаев, 2016 — *Жолдасбаев С.Ж., Жетібаев К.М., Бахтыбаев М.М., Мургабаев С.С.* Сығанақ жәдігерлері. Түркістан: Тұран, 2016. 182 б.

Иванов, 1935 — *Иванов П.П.* Очерк истории каракалпаков // Материалы по истории каракалпаков. Труды института востоковедения АН СССР. Т. VIII. Москва-Ленинград: Издательство АН СССР, 1935. С. 9–89.

Из «Михман-нама-йи Бухара» — *Из «Михман-нама-йи Бухара»* // История Казахстана в персидских источниках. Т.5. Алматы: Дайк-Пресс, 2007. С. 113-215.

Каллаур, 2011 — *Каллаур В.* Древние города Саганак (Сунак), Ашнас или Эшнас (Асанас) и другие в Перовском уезде, разрушенные Чингис-ханом в 1219 году // Протоколы заседаний и сообщений членов Туркестанского кружка любителей археологии. Историко-культурные памятники Казахстана. Туркестан: «Туран», 2011. С. 204-211.

Каргова, Көмеков, 2021 — *Картова З.К., Көмеков Б.Е.* Сығанақ грамоталарының деректанулық талдауы // Вестник КазНУ. Серия историческая. Т. 102. №3. 2021. С. 81-92

Кастанье — *Кастанье И.А.* Древности Киргизской степи и Оренбургского края. Алматы: Дайк-Пресс, 2007. С. 516.

Kozha, Nurzhanov, Krupko, 2021 — *Kozha M.B., Nurzhanov A.A., Krupko I.* The Contribution of Researchers of the Russian Empire to the Study of Antiquities in Kazakhstan: The Case of N.I. Veselovsky // *Bylye Gody*. 2021. Vol.16. Iss. 2. Pp. 898-907.

Кумсков, Настич, Шуховцов, 1977 — *Кумсков Б.Е., Настич В.Н., Шуховцов В.К.* Письменные документы из Южного Казахстана // Вестник АН КазССР. 1977, №8. С. 70-73.

Лерх, 1870 — *Лерх П. И.* Археологическая поездка в Туркестанский край в 1867 г. Санкт-Петербург: Имп. Акад. Наук, 1870. С. 39.

Макшеев, 1879 — *Макшеев А.И.* Географические сведения книги Большого чертежа о киргизских степях и Туркестанском крае. Санкт-Петербург: 1879. С. 41.

Мансұров, 2021 — *Мансұров Н.Б.* Ислам дініндегі атак-лауазымдар. Түркістан: «УЗО» баспасы, 2021. 170 б.

Материалы по истории казахских ханств XV–XVIII вв. (извлечения из персидских и тюркских сочинений). Алматы: Наука, 1969. С. 651.

Мейер, 1862 — Мейер Л. Обзор западной оконечности Каратауских гор и несколько слов о взятии коканской крепости Яны-Курган // Военный сборник. Год пятый. Санкт-Петербург, 1862. С. 264-278.

Муминов и др., 2017 — *Муминов А.К., Кумсков Б.Е. Султонов У.А., Шуховцов В.К, Кенжетев Д.Т., Кабылова А.С., Утепбергенова У.А., Айбасов А.А.* Исторические документы мавзолея Ходжа Ахмеда Йасаи. Астана: Мастер, 2017. С. 216.

Настич, 2020 — *Настич В.Н.* Денежное хозяйство Южного Казахстана в XIX веке (по документам «Туркестанского архива») // *Ориенталистика*, М., 2020. Т.3, №4. С. 985–1007.

Николаас, 2006 — *Николаас Витсен.* Северная и Восточная Тартария // История Казахстана в западных источниках XII–XX вв. т.6. Алматы: Санат, 2006. С. 12-152.

Нусупбеков, 1979 — *Нусупбеков А.Н.* История Казахской ССР. С древнейших времен до наших дней. В 5-ти томах. Т.2. Алма-Ата: Наука, 1979. С. 424.

Пиотровский, 1983 — *Пиотровский М.П.* Шейх. Шейх аль-ислам // Ислам. Краткий справочник. Москва: Наука, 1983. С. 124-125.

Пищулина, 2016 — *Пищулина К. А.* Очерки истории казахского ханства. Алматы: Институт истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова, 2016. С. 350.

Пищулина, 1969 — *Пищулина К.А.* Присырдарьинские города и их значение в истории казахских ханств в XV–XVII веках // Казахстан в XV–XVIII веках (Вопросы социально-политической истории). Алма-Ата: Наука, 1969. С. 5-49.

Пищулина, 1997 — *Пищулина К.А.* Формы собственности в городах и оазисах Южного Казахстана. Социальный состав городского населения в XV–XVII вв. // История Казахстана с древнейших времен до наших дней в пяти томах. Т.2. Алматы: Атамұра, 1997. С. 524-535.

Прозоров, 1991 — *Прозоров С.М.* Накиб // Ислам: Энциклопедический словарь. Москва: Наука, 1991. С. 185-186.

Бсқақов, 1974 — *Бсқақов А.Ы.* Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 1 том. Алматы: Ғылым, 1974. 696 б.

Бсқақов, 1982 — *Бсқақов А.Ы.* Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 6 том. Алматы: Ғылым, 1982. 624 б.

Юдин, 2001 — *Юдин В.П.* Центральная Азия в XIV - XVIII веках глазами востоковеда. Алматы: Дайк-Пресс, 2001. С. 384.

Якубовский, 1929 — *Якубовский А.Ю.* Развалины Сыгнака // Сообщения ГАИМК. Т.2. Ленинград: Издание Государственной Академии Истории Материальной Культуры, 1929. С.123-159.

References

Abuseitova, Baranova, 2001 — *Abuseitova M.H., Baranova Yu.G.* Pis'mennyye istochniki po istorii i kul'ture Kazahstana i Central'noy Azii v XIII- XVIII vekov [Written sources on the history and culture of Kazakhstan and Central Asia in the 13th-18th centuries]. Almaty: Dayk-Press, 2001. P. 426.

- Ageeva, et al., 1960 — *Ageeva E.I., Akishev K.A., Kushaev G.A., Maksimova A.G., Senigova T.N.* Arheologicheskaja karta Kazahstana [Archaeological map of Kazakhstan]. Alma-Ata: Izdatel'stvo Akademii nauk Kazahskoy SSR, 1960. P. 449. [In Rus]
- Ageeva, Pacevich, 1958 — *Ageeva E.I., Pacevich G.I.* Iz istorii osedlyh poseleniy i gorodov Yuzhnogo Kazahstana [From the history of settled settlements and cities of South Kazakhstan] // Proceedings of IIAE AN KazSSR. T.5. Alma-ta, 1958. P. 215. [In Rus]
- Akishev, Baypakov, Erzakovich, 1969 — *Akishev K.A., Baypakov K.M., Erzakovich L.B.* Novoe v srednevekovoy arheologii Yuzhnogo Kazahstana [New in medieval archeology of South Kazakhstan] // Culture of ancient pastoralists and farmers of Kazakhstan. Alma-Ata: Nauka, 1969. P. 5-42. [In Rus]
- Akishev, Baypakov, Erzakovich, 1970 — *Akishev K.A., Baypakov K.M., Erzakovich L.B.* Drevniy Otrar [Ancient Otrar]. Almaty, 1970. S. 207. [In Rus]
- Akishev, Baypakov, Erzakovich, 1981 — *Akishev K.A., Baypakov K.M., Erzakovich L.B.* Pozdnesrednekovyy Otrar [Late medieval Otrar]. Alma-Ata: Nauka, 1981. S. 343. [In Rus]
- Argynbaev, Zaharova, 1961 — *Argynbaev H., Zaharova I.V.* 1958 zhyly Ontustik Kazakstan oblysynda uzhyndastyrgan eetnografiyalyk ekspediciya zhumysynyn korytyndysy [The results of the ethnographic expedition organized in South Kazakhstan region in 1958] // New material on archeology and ethnography of Kazakhstan. T.12. Almaty: Izdatel'stvo Akademii nauk Kazahskoy SSR, 1961. Pp. 92-118. (In Kaz.)
- Abuseitova, 2006 — *Abuseitova M.H.* Kazakstan tarihy turaly turki derektmeleri [Turkish data on the history of Kazakhstan]. V T. Almaty: Dayk-Press. 2006. P. 440. (In Kaz.)
- Abuseitova, 2020 — *Abuseitova M.H.* Kazakstannyn orta gasyr tarihy hrestomatiyas (VI-XIX gg.) [Anthology of the history of the Middle Ages of Kazakhstan (VI-XIX centuries)]. Almaty: Shygys pen Batys. 2020. P. 344. (In Kaz.)
- Bartold, 1973 — *Bartold V.V.* Otchet o komandirovke v Turkestan [Report on a business trip to Turkestan] // Works: in 9 volumes. Moscow: Nauka, 1973. T 8. Pp. 119-210. [In Russian]
- Bekmrhametov, 1977 — *Bekmrhametov E.B.* Kazak tilindegi arab-parsy sozderi [Arabic-Persian words in the Kazakh language. Explanatory dictionary]. Almaty: Kazakstan, 1977. P. 200. (In Kaz.)
- Bernshtam, 1949 — *Bernshtam A.N.* Problemy drevney istorii i etnogeneza Yuzhnogo Kazahstana [Problems of ancient history and ethnogenesis of South Kazakhstan] // Proceedings of the Academy of Sciences of the Kazakh SSR. 1949. № 67. Seriya arheologiya. Vip. 2. S. 59-99. [In Rus]
- Volin, 1960 — *Volin S.L.* Svedeniya arabskih istochnikov IX-XVI vv. o doline reki Talas i smezhnyh rayonah [Information from Arabic sources of the IX-XVI centuries. about the valley of the Talas River and adjacent areas] // Trudy instituta istorii, arheologii i etnografii. T. VIII. Alma-Ata, 1960. P. 72-92. [In Rus]
- Groshev, 1996 — *Groshev V.A.* Drevnyaya irrigaciya yuga Kazahstana v svyazi s istoriey vozniknoveniya i razvitiya orashaemogo zemledeliya [Information from Arabic sources of the IX-XVI centuries. about the valley of the Talas River and adjacent areas] // Proceedings of the Institute of History, Archeology and Ethnography. Alma-Ata: Nauka, 1996. P. 259. [In Rus]
- Eleuov, Baypakov, 2011 — *Eleuov M., Baypakov K.* Syganak kalashygy [Syganak town] // Collection of historical and cultural monuments of the Republic of Kazakhstan. Kyzylorda region. Almaty: Aruna, 2011. P. 226. (In Kaz.)
- Erzhanov, 1996 — *Erzhanov Zh.E.* Sunaktar zhane Sunak kalasy [Sunakt and the city of Sunak]. Almaty: Gylym, 1996. P. 216. (In Kaz.)
- Erzhanov, 1992 — *Erzhanov Zh.E.* Sunaktardyn etnogenezi zhane Sunak kalasynyn tarihy [Ethnogenesis of the Sunaks and the history of the city of Sunak]. Almaty, 1992. P. 185. (In Kaz.)
- Erzakovich, 1970 — *Erzakovich L.B.* O yuzhnokazahstanskom komponente v material'noy kul'ture gorodov Zolotoy Ordyy [On the South Kazakhstan component in the material culture of the cities of the Golden Horde] // In the footsteps of the ancient cultures of Kazakhstan. Alma-Ata: Nauka, 1970. P. 60-68. [In Rus]
- Erofeeva, 1997 — *Erofeeva I.V.* Kazahskie hany i hanskie dinastii v XVIII – seredina XIX vv. [Kazakh khans and khan dynasties in the 18th - the middle of the 19th centuries] // Culture and history of Central Asia and Kazakhstan: problems and prospects of research. Materials for the Summer University on the history and culture of Central Asia and Kazakhstan (August 4-23, 1997). Almaty, 1997. P. 46-143. [In Rus]
- Erofeeva, 2014 — *Erofeeva I.V.* Epistolyarnoe nasledie kazahskoy pravyyashhey elity. 1675-1780 gg. Sbornik istoricheskikh dokumentov v dveh tomah [Epistolary heritage of the Kazakh ruling elite]. 1675-1780 Collection of historical documents in two volumes. T.I. Almaty, 2014. P. 15-76. [In Rus]
- Zholdasbaev, 2010 — *Zholdasbaev S.* Ortogasyrlyk Syganak kalasy (X-XVIII ff.) [Medieval city of Syganak (X-XVIII centuries)]. Turkistan: Turan, 2010. P. 224. (In Kaz.)
- Zholdasbaev i dr., 2016 — *Zholdasbaev S.Zh., Zhetibaev K.M., Bahtybaev M.M., Murgabaev S.S.* Syganak zhadigerleri [Gypsy relics]. Turkistan: Turan, 2016. P. 182. (In Kaz.)
- Ivanov, 1935 — *Ivanov P.P.* Ocherk istorii karakalpakov [Essay on the history of the Karakalpaks] // Materials on the history of the Karakalpaks. Proceedings of the Institute of Oriental Studies of the Academy of Sciences of the USSR. T. VIII. Moscow-Leningrad: Izdatel'stvo AN SSSR. 1935. Pp. 9-89. [In Rus]
- From "Mikhman-nama-yi Bukhara" – Iz «Mihman-nama-yi Buhara» [From "Mikhman-nama-yi Bukhara"] // History of Kazakhstan in Persian sources. T.5. Almaty: Dayk-Press, 2007. Pp. 113-215. [In Rus]

- Kallaur, 2011 — *Kallaur V.* Drevnie goroda Saganak (Sunak), Ashnas ili Eshnas (Asanas) i drugie v Perovskom uezde, razrushennyye Chingis-hanom v 1219 godu [The ancient cities of Saganak (Sunak), Ashnas or Eshnas (Asanas) and others in the Perovsky district, destroyed by Genghis Khan in 1219] // Protocols of meetings and messages of members of the Turkestan circle of archeology lovers. Historical and cultural monuments of Kazakhstan. Turkestan: «Turan», 2011. Pp. 204-211. [In Rus]
- Kartova, Komekov, 2021 — *Kartova Z.K., Komekov B.E.* Syganak gramotalarynyn» derektanulyk taldauy [Data analysis of "Gypsy letters"] // Vestnik KazNU. The series is historical. T. 102. №3. 2021. Pp. 81-92. (In Kaz.)
- Kastane, 2007 — *Kastane I.A.* [The antiquity of the Kyrgyz steppe and the Orenburg region]. Almaty: Dayk-Press, 2007. P. 516. [In Rus]
- Kozha i dr., 2021 — *Kozha M.B., Nurzhanov A. A., Krupko I.* The Contribution of Researchers of the Russian Empire to the Study of Antiquities in Kazakhstan: the Case of N.I. Veselovsky // *Bylye Gody.* 2021. Vol.16. Iss. 2. Pp. 898-907. [In Rus]
- Kumekov i dr., 1977 — *Kumekov B.E., Nastich V.N., Shuhovcov V.K.* Pis'mennyye dokumenty iz Yuzhnogo Kazahstana [Written documents from South Kazakhstan] // Bulletin of the Academy of Sciences of KazSSR. 1977, №8. Pp. 70-73. [In Rus]
- Lerh, 1870 — *Lerh P.I.* Arheologicheskaya poezdka v Turkestanski kray v 1867 g [Archaeological trip to the Turkestan region in 1867]. Sankt-Peterburg: Imp. Akad. Nauk, 1870. P. 39. [In Rus]
- Maksheev, 1879 — *Maksheev A.I.* Geograficheskie svedeniya knigi Bol'shogo chertezha o kirgizskikh stepyakh i Turkestanskoy krae [Geographical information of the book of the Big Drawing about the Kyrgyz steppes and the Turkestan region]. Sankt-Peterburg: 1879. P. 41. [In Rus]
- Mansurov, 2021 — *Mansurov N.B.* Islam dinindegi atak-lauazymdar [Titles in Islam]. Turkistan: «UZO» baspasy, 2021. P. 170. (In Kaz.)
- Materialy po istorii kazahskikh hanstv XV–XVIII vv. [Materials on the history of the Kazakh khanates of the XV–XVIII centuries. (excerpts from Persian and Turkic writings)]. Almaty: Nauka, 1969. P. 651. [In Rus]
- Mejer, 1862 — *Mejer L.* Obzor zapadnoy okonechnosti Karataukskih gor i neskol'ko slov o vzyatii kokanskoy kreposti Yany-Kurgan [An overview of the western tip of the Karatau Mountains and a few words about the capture of the Kokan fortress of Yany-Kurgan] // *Voennyi sbornik. God pyaty.* Sankt-Peterburg, 1862. S. 264-278.
- Muminov, et al. 2017 — *Muminov A.K., Kumekov B.E., Sultonov U.A., Shuhovcov V.K., Kenzhetaev D.T., Kabylova A.S., Utebergenova U.A., Aibasov A.A.* Istoricheskie dokumenty mavzoleya Hodzha Ahmeda Yasavi [Historical documents of the mausoleum of Khoja Ahmed Yasawi]. Astana, 2017. P. 216. [In Rus]
- Nastich, 2020 — *Nastich V.N.* Denezhnoe hozyaistvo Yuzhnogo Kazahstana v XIX veke (po dokumentam «Turkestanskogo arhiva») [Monetary economy of South Kazakhstan in the 19th century (according to the documents of the "Turkestan archive")] // *Orientalistics*, 2020. T.3, №4. Pp. 985–1007. [In Rus]
- Nikolaas, 2006 — *Nikolaas Vitsen.* Severnaya i Vostochnaya Tartariya [Northern and Eastern Tartaria] // *Istoriya Kazahstana v zapadnykh istochnikakh XII–XX vv. t.6.* Almaty: Sanat, 2006. S. 12-152. [In Rus]
- Nusupbekov, 1979 — *Nusupbekov A.N.* Istoriya Kazahskoy SSR. S drevneyshih vremen do nashih dney [History of the Kazakh SSR. From ancient times to the present day]. V 5-ti tomah. T.2. Alma-Ata: Nauka, 1979. S. 424. [In Rus]
- Piotrovskii, 1983 — *Piotrovskii M.P.* Sheyh. Sheyh al'-islam [Sheikh. Sheikh al-Islam] // *Islam. Quick Reference.* Moscow: Nauka, 1983. S. 124-125. [In Rus]
- Pishhulina, 2016 — *Pishhulina K.A.* Ocherki istorii kazahskogo hanstva [Essays on the history of the Kazakh Khanate]. Almaty: Institut istorii i etnologii im. Ch.Ch. Valihanova, 2016. P. 350. [In Rus]
- Pishhulina, 1969 — *Pishhulina K.A.* Prisyrdar'inskie goroda i ih znachenie v istorii kazahskikh hanstv v XV–XVII vekah [Syrdarya cities and their significance in the history of the Kazakh khanates in the XV–XVII centuries] // *Kazakhstan in the XV–XVIII centuries (Issues of socio-political history).* Alma-Ata: Nauka, 1969. Pp. 5-49. [In Rus]
- Pishhulina, 1997 — *Pishhulina K.A.* Formy sobstvennosti v gorodakh i oazisah Yuzhnogo Kazahstana. Social'nyi sostav gorodskogo naseleniya v XV–XVII vv. [Forms of ownership in cities and oases of South Kazakhstan. The social composition of the urban population in the XV–XVII centuries]. // *History of Kazakhstan from ancient times to the present day in five volumes.* T.2. Almaty: Atamura, 1997. Pp. 524-535. [In Rus]
- Prozorov, 1991 — *Prozorov S.M.* Nakib [Naqib] // *Islam: Encyclopedic Dictionary.* Moscow: Nauka, 1991. Pp. 185-186. [In Rus]
- Yskakov, 1974 — *Yskakov A.Y.* Kazak tilinin tysindirime sozdigi [Explanatory dictionary of the Kazakh language]. 1 tom. Almaty: Gylym, 1974. P. 696. (In Kaz.)
- Yskakov, 1982 — *Yskakov A.Y.* Kazak tilinin tysindirime sozdigi [Explanatory dictionary of the Kazakh language]. 6 tom. Almaty: Gylym, 1982. P. 624. (In Kaz.)
- Yudin, 2001 — *Yudin V.P.* Central'naya Aziya v XIV - XVIII vekah glazami vostokoveda [Central Asia in the 14th - 18th centuries through the eyes of an orientalist]. Almaty: Dayk-Press, 2001. P. 384. [In Russian]
- Yakubovskiy, 1929 — *Yakubovskiy A.Yu.* Razvaliny Sygnaka [Ruins of Sygnak] // *Soobshheniya GAIMK.* T.2. Leningrad: Izdanie Gosudarstvennoy Akademii Istorii Material'noy Kul'tury, 1929. S.123-159. [In Rus]

Мазмұны / Content / Содержание 2023 № 26 (2)

ТАРИХ / HISTORY / ИСТОРИЯ

<i>Margulan A.S., Zhuzbayeva U.D.</i> THE SHAGATAI FRONTIER IN ABU AL-FIDA'S WORK «ТАКВИМ AL-BULDAN».....	206
<i>Отенова Г.Е.</i> НОВЫЕ СВЕДЕНИЯ О КИРГИЗ-КАЙСАКАХ ИЗ КАЗАНИ: АНАЛИЗ РУКОПИСИ 1796 ГОДА.....	217
<i>Мәлікова С.З., Ибраева А.Ф., Мұхамеджанова Г.Т.</i> СОЛТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН ӨҢІРІНДЕГІ АЛАШ ҚҰРЫЛТАЙЫ: АҚҚҰСАҚ ЖИНАЛЫСЫ.....	229
<i>Мұхатова О.Х.</i> ЖЕТІСУ АЛАШ ҚАЙРАТКЕРІ - БАЗАРБАЙ МӘМЕТОВ.....	242
<i>Жұмағұлов Б.С.</i> ТОБАНИЯЗ ӘЛНИЯЗҰЛЫ – ХАЛЫҚ АЗАТТЫҒЫ ЖОЛЫНДАҒЫ КҮРЕСКЕР.....	258
<i>Мұқанова Г.Қ., Жұматай С., Ташағұл А.</i> «КАЗАХСКИЙ КАЛЕНДАРЬ НА 1923 ГОД» В КОНТЕКСТЕ ИДЕНТИЧНОСТИ.....	272
<i>Шашаев Ә.Қ., Тілеубаев Ш.Б., Құрманалина Н.Н.</i> XX ғ. 20-ЖЫЛДАРЫНДАҒЫ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ АКАДЕМИЯЛЫҚ ОРТАЛЫҚТЫҢ ҚҰРЫЛУЫ МЕН ҚЫЗМЕТІ.....	287
<i>Гиззатов С.М.</i> 1921-1922 ЖЫЛДАРДАҒЫ ОРАЛ ЖӘНЕ БӨКЕЙ ГУБЕРНИЯЛАРЫНДАҒЫ АШАРШЫЛЫҚ ЖӘНЕ ОНЫҢ ЗАРДАПТАРЫ.....	298
<i>Мамбетова Г.А., Муминов А.К.</i> ПОЛИТИКА СОВЕТСКОГО ГОСУДАРСТВА В ОТНОШЕНИИ РЕЛИГИОЗНЫХ ДЕЯТЕЛЕЙ В КАЗАХСТАНЕ (АКТЮБИНСКАЯ ОБЛАСТЬ).....	310
<i>Базарбаев К, Гумуш Н., Акдениз Э.</i> ТҮРКІСТАН ҰЛТ-АЗАТТЫҚ ҚОЗҒАЛЫСЫНДАҒЫ ЭНВЕР ПАШАНЫҢ САЯСИ ҚЫЗМЕТІ.....	326
<i>Ахметова Л.С., Ахметов С.С.</i> БОЛЬШАЯ ОРДА КАЗАХОВ В РОССИЙСКО-КОКАНДСКОМ ПРОТИВОСТОЯНИИ В СРЕДНЕЙ АЗИИ. СУРАНШЫ-БАТЫР И УЗЫН-АГАШСКОЕ СРАЖЕНИЕ 1860 ГОДА.....	335
<i>Ауаған В., Аканов К., Курманов З.</i> REFLECTION OF THE SHIVANIDS (SHEIBANIDS) DYNASTY'S ROLE IN THE HISTORY OF THE JUCHI ULUS AND THE KAZAKH KHANATE IN THE 13-16 th CENTURIES.....	350
<i>Козыбаева М.М., Мурзаходжаев К.М., Малабаев С.К.</i> ДЕМОГРАФИЧЕСКИЕ ПОСЛЕДСТВИЯ ГОЛОДА 1921-1922 ГГ. В КАЗАХСТАНЕ.....	361
<i>Мурзақханов А.</i> SOVIET POLITICS IN KAZAKH AUL: POSITIONS OF RESEARCHERS.....	373

АРХЕОЛОГИЯ / ARCHAEOLOGY

<i>Оутрам А., Курманиязов Ы.</i> РОЛЬ БОТАЙСКОЙ КУЛЬТУРЫ И СПЕЦИАЛИЗИРОВАННОГО СКОТОВОДСТВА В ДВУХЭТАПНОМ ПРОЦЕССЕ ОДОМАШНИВАНИЯ ЛОШАДИ	384
<i>Қожа М.Б., Жетібаев К.М., Муминова З.П.</i> ОРТАҒАСЫРЛЫҚ СЫҒАНАҚ ҚАЛАСЫНДАҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАРДЫҢ КЕЙБІР АСПЕКТІЛЕРІ.....	407
<i>Женіс Ж., Нарымбет Н.</i> АЛТЫН ОРДАДАҒЫ МҰНАРАЛЫ (ШАТЫРЛЫ) MAZAPЛAP: ТАРИХИ-МӘДЕНИ ЖӘНЕ ДҮНИЕТАНЫМДЫҚ САБАҚТАСТЫҚ (X-XIV ғғ.).....	422